

Znaczenie kolektywizmu i indywidualizmu dla zachowań rodzicielskich matek oraz przywiązania polskich i niemieckich nastolatków w perspektywie hipotezy kulturowego dopasowania

Katarzyna Lubiewska

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Celem badania była weryfikacja hipotezy dopasowania kulturowego (HKD) w kontekście zachowań rodzicielskich matek oraz rozwoju przywiązania dzieci w rodzinach polskich i niemieckich. W tym celu zbadano spójność w zakresie dominującej (indywidualistycznej lub kolektywistycznej) kultury kraju ze wzorcem wpływu indywidualistycznej lub kolektywistycznej orientacji wartościującej matek na: (1) ich zachowania rodzicielskie oraz (2) jakość przywiązania ich nastoletnich dzieci. W Niemczech oczekiwano zgodności pomiędzy indywidualizmem kultury a znaczeniem indywidualizmu matek dla ich zachowań rodzicielskich i przywiązania dziecka, w Polsce zaś spodziewano się większego znaczenia kolektywizmu. Zakładano także większą podatność unikania aniżeli niepokoju przywiązaniowego nastolatków na oddziaływanie kultury. Badanie jest częścią międzynarodowego projektu *Value of Children*. Próba składała się z nastoletnich dzieci i ich matek w Polsce ($N = 569$) oraz w Niemczech ($N = 305$). Przywiązanie zbadano przy pomocy skali AAS (Collins, Read, 1990), wartości – przy pomocy skali Schwartz'a i Bilsky'ego (1990), zachowania rodzicielskie zaś – za pomocą skali PARQ (Rohner, Rohner, Roll, 1980). Do przetestowania modelu użyto modelowania równań strukturalnych w schemacie wielogrupowym. Wyniki badań dostarczyły dowodów wspierających HKD, potwierdzając znaczenie kolektywizmu dla zachowań rodzicielskich matek w Polsce oraz indywidualizmu dla akceptacji rodzicielskiej matek, jak również unikania przywiązaniowego dziecka w Niemczech. Wyniki wspierają tezę postulującą pozytywną rolę wartości normatywnych dla danej kultury w rozwoju przywiązania.

Słowa kluczowe: *przywiązanie, kolektywizm–indywidualizm, hipoteza dopasowania kulturowego*

Życie we współczesnym świecie niesie ze sobą szybki i nieograniczony przepływ wzorców kulturowych, co

z kolei przyczynia się do zmian kultur, najczęściej tych niezachodnich i kolektywistycznych, zmierzających w kierunku większego indywidualizmu, demokracji i sekularyzacji życia. W kulturach zmiany społecznej żyje dzisiaj większość populacji świata (Kagitcibasi, 1996). Taki wzorec można zaobserwować także w Polsce, w której od kilku dekad zachodzą szczególnie szybkie i znaczące przemiany.

Katarzyna Lubiewska, Instytut Psychologii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, ul. Staffa 1, 85-864 Bydgoszcz,
e-mail: lubkat@ukw.edu.pl

Badanie jest częścią szerszego międzykulturowego projektu *Value of Children*, zarządzanego przez Gisela Trommsdorff z Uniwersytetu w Konstanz oraz Bernharda Naucka z Uniwersytetu Technologicznego w Chemnitz (Niemcy), grant Deutsche Forschungsgemeinschaft (TR 169/9-1-3). Finansowanie badań w Polsce pochodzi z dwóch źródeł: German Research Foundation (TR 169/9-1, -2, -3 and NA 164/9-1, -3, -4) oraz grantu ministerialnego (KBN, 1 H01F 070 29).

Autorka pragnie serdecznie podziękować za współpracę prof. Giseli Trommsdorff oraz dr. Borysowi Mayerowi.

Na gruncie badań społecznych transformacja kultury jest najczęściej opisywana w kategoriach zmian w zakresie wartości normatywnych dla niej oraz jej członków, takich jak kolektywizm i indywidualizm. Znacznie mniej jednak wiadomo na temat zmiany wzorców wpływu starych i nowych wartości na procesy psychiczne, w tym na

rozwój dzieci. Porównanie przebiegu przemian społecznych na poziomie relacji pomiędzy orientacją wartościującą matek, ich zachowaniami rodzicielskimi oraz przywiązaniem dziecka w polskiej kulturze transformacji oraz niemieckiej kulturze zakorzenionego indywidualizmu stało się punktem wyjścia niniejszych badań. Przy formułowaniu hipotez posłużono się koncepcją dopasowania kulturowego. Pozwoliło to na osadzenie analiz dotyczących kulturowych ram rozwoju przywiązania wzdłuż dwóch wymiarów zgodności dopasowania wpływów: (1) wpływów normatywnej kultury kraju oraz orientacji wartościującej matek na ich zachowania rodzicielskie, (2) wpływów normatywnej kultury kraju i orientacji wartościującej matek na jakość przywiązania dziecka. O ile wyraźny indywidualizm w Niemczech pozwala na jasne sformułowanie hipotez, o tyle zawieszenie polskiej kultury pomiędzy dawnym normatywnym kolektywizmem a ważnym dla młodego pokolenia indywidualizmem nie daje takiej pewności.

Sformułowanie hipotez wymaga jednak uprzedniego wprowadzenia. Na początek zatem zostaną opisane kolektywizm i indywidualizm – zarówno jako dominujące wzorce kultury, jak i jednostkowe orientacje wartościujące. Następnie scharakteryzowane będą procesy istotne dla kształtowania przywiązania w rodzinie w perspektywie międzykulturowej. W końcu przybliżona zostanie hipoteza o dopasowaniu kulturowego.

Kulturowy kolektywizm i indywidualizm: przykłady Polski i Niemiec

Rozróżnienie pomiędzy kolektywizmem i indywidualizmem ma długą historię w myśli zachodniej. Na poziomie makro można określić je jako system wartości wyznaczony przez zakres zainteresowania sobą albo grupą, do której się przynależy. Kolektywizm łączy się z wyższym waloryzowaniem celów grupy niż celów osobistych, preferowaniem współzależności z członkami własnej grupy, unikaniem emocjonalnego dystansu, pielęgnowaniem relacji społecznych oraz utrzymywaniem integracji rozszerzonej rodziny (Oyserman, Coon, Kimmelmeiwer, 2002; Triandis, 1995). To ostatnie, zdaniem Kagitcibasi (1996), jest najlepszym predyktorem kolektywizmu. Indywidualizm stanowi jego przeciwieństwo. Kolektywizm jest typowy dla obszarów mniej zamożnych oraz, ze względów historycznych, dla kultur niezachodnich, podczas gdy indywidualizm najlepiej opisuje kulturę Zachodu (Dwairy, Achoui, 2010; Kagitcibasi, 1996).

Można wyróżnić dwa poziomy analizy kolektywizmu i indywidualizmu. Po pierwsze, stanowią one kluczowy wymiar opisujący kultury. Po drugie, służą do

identyfikacji orientacji wartościującej na jednostkowym poziomie. Należy dodać, że klasyfikowanie kultur jako kolektywistycznych albo indywidualistycznych może być problematyczne bez uwzględnienia indywidualnego poziomu analiz (Harkness i in.; za: Schwarz, Schafermeier, Trommsdorff, 2005).

Kulturowo zorientowane badania koncentrują się najczęściej na analizie cech i procesów psychologicznych w kulturach skrajnie kolektywistycznych (Chiny, Japonia) oraz indywidualistycznych (Stany Zjednoczone, Europa Zachodnia). Niedostatek tego rodzaju badań dotyczy jednak większej części świata, w tym kultur zmiany społecznej (Kagitcibasi, 1996). Specyficzny przypadek reprezentują kraje takie jak Polska, w których po upadku systemu totalitarnego nastąpiła gwałtowna transformacja społeczno-ustrojowa. W kulturach tych, pomimo dość szybkiego przebiegu przemian na poziomie instytucjonalnym, zmiany na poziomie mikro przebiegają niezwykle powoli (Schwartz, 2009; Silbereisen, 2005). Nieliczne projekty obejmujące zasięgiem kraje bloku postkomunistycznego wskazują na wyraźne kierunki zmian w zakresie natężenia oraz form koegzystencji kolektywizmu i indywidualizmu na poziomie rodziny (Tamis-Le Monda i in., 2007). Po pierwsze, kultury i jednostki w nich żyjące nadal charakteryzuje silna orientacja kolektywistyczna (Silbereisen, 2005), związana z promowaniem przez rodziców celów socjalizacyjnych dotyczących współzależności (Keller, Lamm, 2005; Tulviste, Mizera, 2010). Po drugie, w kulturach transformacji społecznej odnotowuje się w tym samym czasie wzrost indywidualizmu i wartościowania niezależności jako celu socjalizacyjnego (Kagitcibasi, Ataca, 2005; Tulviste, Mizera, 2010). W przeciwieństwie z kolei do kultur transformacji Niemcy charakteryzuje typowo zachodnia kultura indywidualistyczna. Możliwe, że głębokie zakorzenienie indywidualizmu w Niemczech przed podziałem kraju na części wschodnią (komunistyczną) oraz zachodnią (kapitalistyczną) mogło stać się swoistym buforem zmian kulturowych (Keller, Lamm, 2005). Badania Silbereisena (2005) wskazują bowiem na to, że w Niemczech Wschodnich po upadku komunizmu odnotowano bardzo szybki zanik różnic w zakresie strategii socjalizacyjnych w rodzinie.

Celem scharakteryzowania kultury polskiej w porównaniu z kulturą niemiecką zebrano w tabeli 1 szereg wskaźników, które mogą być markerami różnic w zakresie znaczenia wartości kolektywistycznych i indywidualistycznych dla przebiegu procesu socjalizacji oraz kształtowania przywiązania w rodzinie. Ukazują one rozbieżności aktualnie sprzyjające dalszemu promowaniu w kraju mniej zamożnym, ze słabym wsparciem państwa w zakresie funkcjonowania rodziny, zachowań

Tabela 1
Wskaźniki opisujące kultury na poziomie kraju oraz cele socjalizacyjne matek w Polsce i w Niemczech

Wskaźniki opisowe	Polska	Niemcy
HDI	0,813	0,905
Mothers' Index Ranking (pozycja kraju)	28	12
PKB per capita (dolar amerykański)	13,463	43,689
Hofstede: Indywidualizm	60	67
(1) Tradycyjne vs. (2) Racjonalne-sekularne wartości*	-0,78	1,31
(1) Wartości dotyczące Przeżycia vs. (2) Autoekspresji*	-0,14	0,74
Cel socjalizacyjny: dziecko jest posłuszne rodzicom** ($t = 12,09; p < 0,001$)	4,18	3,58
Cel socjalizacyjny: dziecko jest popularne** ($t = 16,64; p < 0,001$)	4,40	3,60

HDI – Human Development Index.

* Dane z projektu WVS, wartości ujemne lokują kulturę bliżej wymiaru (1), dodatnie bliżej wymiaru (2); ** dane z projektu VOC – wynik wyraża średnią arytmetyczną.

o charakterze kolektywistycznym (solidarność pokoleńowa, opieka dorosłych potomków nad rodzicami).

Najbardziej bezpośrednim wskaźnikiem różnicy pomiędzy Polską i Niemcami jest ich pozycja na skali indywidualizmu w badaniach Hofstede (2012), wskazująca na mniejszą orientację indywidualistyczną w Polsce. Źródło niemieckiego indywidualizmu stanowią historyczne wpływy protestantyzmu oraz nowa fala indywidualizacji w latach 80. XX wieku (Keller, Lamm, 2005). W Polsce zaznacza się historycznie duży wpływ katolicyzmu i silnie zakorzenionej, w wielu sferach kolektywistycznej, rodzinnej orientacji (Reykowski, 1992). Jej wskaźnikiem mogą być dwa zaprezentowane w tabeli 1 cele socjalizacyjne z projektu *Value of Children* (VOC; Trommsdorff, Nauck, 2005). Ukazują one większe wartościowanie posłuszeństwa w rodzinie i popularności wśród innych ludzi jako celu socjalizacji dzieci w Polsce niż w Niemczech.

Human Development Index (HDI; Human Development Report, 2011) jest skumulowanym wskaźnikiem trzech wymiarów wzrostu: długiego i zdrowego życia, wiedzy oraz standardu życia. Oba kraje zostały w nim zaliczone do grupy krajów o bardzo wysokim HDI, niemniej pozycja Niemiec jest wyraźnie wyższa od pozycji Polski. Jeszcze wyraźniej widać tę rozbieżność w przypadku wskaźnika PKB (World Bank, 2012).

Mothers' Index Ranking (International Save the Children Alliance, 2012) prezentuje pozycję matek w 160 krajach świata, lokując w rankingu wyżej kraje, w których relatywnie najlepiej jest być matką, zważywszy na warunki ekonomiczne, zdrowie, zarobki, skolaryzację oraz

wsparcie w zakresie opieki nad dzieckiem. W owym rankingu Niemcy mieszczą się w drugiej, Polska zaś dopiero w trzeciej dziesiątce.

Dwa ostatnie wskaźniki pochodzą z projektu *The World Values Survey* (WVS; dane z 2006 – por. Inglehart, Welzel, 2012), który mierzy różne obszary życia ekonomicznego, społecznego oraz wartości w kilkudziesięciu krajach na świecie. Wyłoniono w nim dwa dominujące w opisie kultur wymiary: (1) tradycyjne vs. sekularno-racjonalne wartości oraz (2) wartości związane z przetrwaniem vs. autoekspresją. Dane wyraźnie wskazują na przewagę w Polsce wartości tradycyjnych oraz związanych z przetrwaniem, czyli zaspokojeniem potrzeb bardziej podstawowych niż samorealizacja. Kultura niemiecka na obu wymiarach lokuje się po przeciwnej aniżeli Polska stronie, tj. po stronie autoekspresji i wartości racjonalnych.

Podsumowując różnice kulturowe pomiędzy Polską i Niemcami, należy na poziomie mikro nadmienić wyniki badań dotyczących rodzin z projektu VOC. Badania Sabatier i współpracowników (2011) wykazały, że w porównaniu z niemieckimi polscy nastolatki są bardziej religijni. Postawa ta ma też relatywnie większy wpływ na orientację rodzinną polskich nastolatków i ich zadowolenie z życia. Ponadto w innych badaniach Schwarz i współpracownicy (2011) wykazali wyższy poziom orientacji rodzinnej w Polsce w porównaniu z Niemcami oraz potwierdzili, że wśród niemieckich nastolatków dla deklarowanego przez nich zadowolenia z życia ważniejsze są relacje z rówieśnikami niż relacje rodzinne.

Pomimo tego, że powyższe różnice wskazują na odmienną orientację wartościującą w obu krajach, na ich podstawie nie można odpowiedzieć na pytanie, czy w perspektywie porównawczej dynamika wpływu owych wartości na rozwój młodego pokolenia jest identyczna.

Rola zachowań rodzicielskich w rozwoju przywiązania dzieci

Wbrew obiegowemu przekonaniu przywiązanie nie jest tylko więzią pomiędzy bliskimi sobie osobami. Jej jakość w pierwszych latach życia wpływa na powstanie w umyśle dziecka względnie stałego, wewnętrznego, roboczego modelu przywiązania (generycznego przywiązania), który stanowi swoisty prototyp dla wielu późniejszych zachowań społecznych (Bowlby, 1969).

Pomimo mocno zakorzenionej tradycji ujmowania przywiązania w kategoriach stylów najnowsze badania nie potwierdziły do tej pory kategoryjnego charakteru przywiązania, wskazując raczej na jego ciągłą naturę, wyznaczoną przez różnice w natężeniu wymiarów unikania oraz niepokoju przywiązaniowego (por. Lubiewska, 2013). Unikanie dotyczy dyskomfortu związanego z byciem blisko drugiej osoby i wiąże się z dążeniem do niezależności wobec obiektu przywiązania, nawet w sytuacji stresu. Niepokój jest związany z obawą dotyczącą porzucenia lub braku akceptacji, miłości ze strony osoby bliskiej. Niski poziom unikania i niepokoju jest traktowany jako wskaźnik ufności przywiązaniowej.

Podstawą zachowań przywiązaniowych przejawianych w bliskich związkach są dwie konkurencyjne tendencje: do poszukiwania bliskości z obiektem przywiązania (współzależności związanej z niskim unikaniem) oraz do uzyskiwania niezależności od niego (autonomii związanej z wysokim unikaniem). Badacze podkreślają plastyczną naturę wewnętrznego modelu przywiązania w kontekście wymagań adaptacyjnych (Belsky, 2005). Coraz częściej uwzględniają przy tym nie tylko najbliższy kontekst rozwojowy, lecz także wpływ kultury, dostrzegając różnice kulturowe w zakresie faworyzowania bliskości albo autonomii jako celu socjalizacyjnego w kulturach kolektywistycznych i indywidualistycznych (np. Friedman i in., 2010; Harwood, Miller, Irizarry, 1995; Rothbaum, Weisz, Pott, Miyake, Morelli, 2000). Zaznacza się ponadto, że nie repertuar zachowań przywiązaniowych, lecz ich selekcja jest kulturowo specyficzna (Harwood i in., 1995). Wiele wskazuje na to, że podatność na działanie kultury dotyczy w szczególności unikania przywiązaniowego (Friedman i in., 2010). Należy jednak dodać, że – pomimo różnic kulturowych w praktykach socjalizacyjnych – rozkład stylów przywiązania jest podobny we wszystkich kulturach z wyjątkiem Japonii (Rothbaum i in., 2000).

Ważnymi w kontekście rozwoju przywiązania dzieci aspektami zachowań rodziców są zarówno ich zachowania przywiązaniowe, jak i zachowania rodzicielskie (Bowlby, 1969; van IJzendoorn, 1995), jednak jak wskazują badania, mają one odmienne znaczenie w różnych kulturach. Przykładowo niepokój przywiązaniowy i kontrola rodzicielska promują ufność przywiązaniową dzieci w kulturach kolektywistycznych (Sumer, Kagitcibasi, 2010), lecz zagrażają jej w kulturach indywidualistycznych (Rothbaum i in., 2000). Z kolei unikanie przywiązaniowe matki jest zagrożeniem dla ufności przywiązaniowej dzieci w kulturach kolektywistycznych (Sumer, Kagitcibasi, 2010) oraz w Polsce (Lubiewska, 2012). To ostatnie wskazuje na podobieństwo polskiej kultury raczej do kultur kolektywistycznych niż indywidualistycznych, przynajmniej w zakresie wzorca socjalizacji.

Pomimo znaczenia przywiązania rodziców dla rozwoju jakości przywiązania dzieci to zachowania rodzicielskie są bezpośrednim mechanizmem, poprzez który dokonuje się selekcja normatywnych w danej kulturze zachowań przywiązaniowych, wzmacnianych lub wygaszanych w procesie socjalizacji (van IJzendoorn, 1995). To one stanowią swoisty „pas transmisyjny” (Trommsdorff, 2009) pomiędzy kulturą kraju, orientacją wartościującą rodziców oraz przywiązaniem dzieci. Kluczowymi wymiarami tych zachowań są kontrola oraz emocjonalne ciepło w relacji rodzic–dziecko (Bowlby, 1969; Maccoby, Martin, 1983). W obrębie ostatniego wymiaru Rohner (2005) wyróżnił dwie ważne postawy: odrzucenia dziecka oraz jego akceptacji przez rodzica. Pomimo przeważającej zgodności badaczy co do tego, że zachowania pozytywne, takie jak akceptacja czy wrażliwość rodzicielska, są kluczowe w rozwoju dzieci (Bowlby, 1969), ostatnimi czasy została zaproponowana teza postulująca większą rolę w tym procesie zachowań negatywnych, np. odrzucenia (Berlin, Zeanah, Lieberman, 2008; Lubiewska, 2012). Należy przy tym podkreślić, że badania nie wskazują na różnice w natężeniu tych postaw w różnych kulturach (Li, Costanzo, Putallaz, 2010). Niemniej ciekawą konsekwencją odmiennej kulturowej normatywności zachowań rodzicielskich opisano w latach 80. XX wieku w Niemczech północnych. Stwierdzono tam większy niż w innych krajach (w tym zachodnich) odsetek dzieci z wysokim poziomem unikania przywiązaniowego. Zjawisko to wytłumaczono zakorzenioną w Niemczech do połowy XX wieku tradycją chłodnego stylu wychowania (Grossmann, Grossmann, Spangler, Suess, Unzner, 1985).

Poza strategiami wychowawczymi rodziców ważne z kulturowego punktu widzenia są także cele socjalizacyjne, czyli preferencje rodziców co do tego, jakie mają

być ich dzieci w przyszłości. Bliskość w relacji z członkami rodziny i współzależność są bardziej promowane jako cele socjalizacyjne w kulturach kolektywistycznych, takich jak Chiny czy Japonia (por. Friedman i in., 2010; Rothbaum i in., 2000), autonomia dziecka jest zaś bardziej ceniona w kulturach indywidualistycznych, gdzie wręcz uważa się zbytnią współzależność dzieci od rodziców za konsekwencję wcześniejszych błędów wychowawczych.

Hipoteza kulturowego dopasowania

Hipoteza kulturowego dopasowania (HKD) zakłada, że odczuwana subiektywnie lub obiektywnie różnica występująca pomiędzy jednostką i kulturą, w której ona się znajduje, związana jest z psychologicznym dyskomfortem i problemami przystosowawczymi (Friedman i in., 2010; Ward, Chang, 1997).

Pomimo przewagi badań dotyczących hipotezy kulturowego dopasowania na polu psychologii pracy coraz częściej jest ona testowana w innych obszarach. Przykładowo część badaczy koncentruje się na koncepcji kulturowego dystansu, czyli różnicy pomiędzy kulturą pochodzenia i kulturą, w której się przebywa. Badania wykazały, że odczuwany dystans w tym zakresie przyczynia się do wzrostu napięcia oraz wrogich czy depresyjnych zachowań (Oguri, Gudykunst, 2002; Ward, Chang, 1997).

Najciekawsze z perspektywy niniejszych badań zastosowanie tej koncepcji znalazł Friedman ze współpracownikami (2010). Badacze ci przetestowali hipotezę zakładającą, że w kulturach kolektywistycznych, wartościujących współzależność, generyczne unikanie przywiązaniowe w związkach romantycznych będzie silniej aniżeli w kulturach indywidualistycznych związane z problemami i brakiem satysfakcji w aktualnym związku. Wyniki badań potwierdziły hipotezę, ujawniając, że w kulturach kolektywistycznych, takich jak Hongkong czy Meksyk, unikanie przywiązaniowe korelowało pozytywnie z problemami w związku, a stopień korelacji był wyższy aniżeli w Stanach Zjednoczonych.

Hipotezy

W niniejszym badaniu potraktowano HKD jako punkt wyjścia oraz założono istnienie międzykulturowych różnic w zakresie kolektywizmu i indywidualizmu na poziomach kraju oraz jednostkowej orientacji wartościującej. Potraktowano Niemcy jako kulturę indywidualistyczną, Polskę zaś jako kulturę transformacji, w której nadal ważna jest orientacja kolektywistyczna, niemniej indywidualizm staje się coraz bardziej normatywny, szczególnie wśród młodszych pokoleń.

Na tej podstawie sformułowano hipotezę zakładającą odmienny w obu krajach wzorzec wpływu kolektywizmu

i indywidualizmu matek na ich zachowania rodzicielskie oraz przywiązanie ich nastoletnich dzieci (HKD). Traktując indywidualizm w Niemczech jako kulturowo normatywny, oczekiwano, że to indywidualistyczna, niekolektywistyczna orientacja matki będzie wpływała na jej zachowania rodzicielskie oraz unikanie przywiązaniowe jej dziecka. W przypadku Polski zakładano, że kolektywizm jest nadal bardziej normatywny aniżeli indywidualizm i to on będzie wywierał relatywnie większy wpływ na zachowania rodzicielskie matek oraz unikanie przywiązaniowe ich nastoletnich dzieci.

Ponadto zgodnie z wcześniejszymi badaniami nie oczekiwano różnic międzykulturowych w natężeniu wymiarów zachowań rodzicielskich matek oraz unikania przywiązaniowego nastolatków. Oczekiwano zaś wyższego natężenia indywidualizmu u matek niemieckich w porównaniu z polskimi. Dodatkowo ze względu na trwające nadal w Polsce przemiany społeczne oraz możliwą międzypokoleniową rozbieżność w zakresie wartościowania indywidualizmu i/lub kolektywizmu przyjęto, że relacja pomiędzy orientacją wartościującą matki i przywiązaniem dziecka może być bardziej wyraźna w Niemczech aniżeli w Polsce.

METODA

Próba badawcza

Dane pochodzą z międzynarodowego projektu *Value of Children* (VOC), obejmującego rodziny trzypokoleniowe złożone z babć ze strony matki, matek oraz ich nastoletnich dzieci (Trommsdorff, Nauck, 2005). Z każdym członkiem rodziny przeprowadzono indywidualny wywiad. Pytania dotyczyły wartości, relacji rodzinnych, dobrostanu i danych demograficznych.

W Polsce rodziny były rekrutowane poprzez różne źródła umożliwiające dotarcie do nich (szkoły, zakłady pracy). Dane zebrano w dwóch falach (w latach 2005–2007 i 2007–2008) w regionach miejskich i wiejskich południowo-wschodniej, południowo-zachodniej, centralnej, północno-wschodniej i północno-zachodniej części kraju. Próbę niemiecką rekrutowano za pośrednictwem biur prowadzących spisy ludności i pochodziła ona z miejskich i wiejskich regionów trzech średnich lub dużych miast Niemiec – Chemnitz (północny zachód), Essen (północny wschód) oraz Konstanz (południe).

Ostatecznie próba włączona do niniejszych badań składała się z 305 diad matka–dziecko w Niemczech (134 chłopców i 171 dziewcząt) oraz 569 diad w Polsce (226 chłopców i 343 dziewczęta). Średni wiek matek wynosił w Polsce 42,97 roku (rozrzut: 30–62 lata; $SD = 5,33$) oraz w Niemczech 43,50 roku (rozrzut: 33–60 lat; $SD = 4,89$). Średni wiek nastoletnich dzieci wynosił

15,67 roku w Niemczech (rozzrut: 13–20 lat; $SD = 1,07$) i 15,15 roku w Polsce (rozzrut: 13–18 lat; $SD = 1,34$). Różnice wieku matek w obu krajach nie były istotne statystycznie [$t(688) = 1,48$; p n.i.; $d = 0,11$].

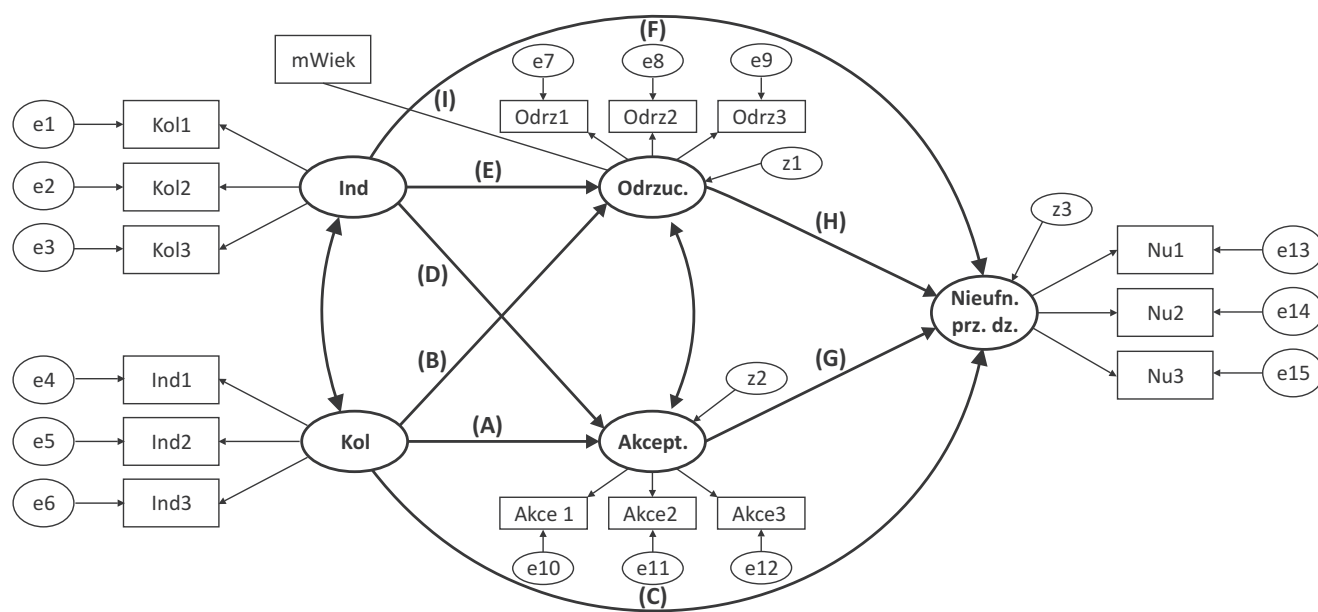
Status ekonomiczny rodzin, wskazany poprzez określenie na pięciostopniowej skali Likerta statusu ekonomicznego rodziny w porównaniu z innymi rodzinami, nie był istotnie różny [$t(859) = 1,57$; p n.i.; $d = 0,11$] w Polsce ($M = 2,98$; $SD = 0,78$) i w Niemczech ($M = 3,06$; $SD = 0,62$). Poziom wykształcenia matek, mierzony liczbą lat nauki, był istotnie wyższy [$t(853) = -21,97$; $p < 0,001$; $d = 1,50$] w Polsce ($M = 14,29$; $SD = 3,18$) aniżeli w Niemczech ($M = 10,76$; $SD = 1,53$).

Statystyczna analiza danych

W celu weryfikacji hipotez podjęto analizy dwojkiego rodzaju. Po pierwsze, przeprowadzono analizę różnic średnich przy pomocy testu t -Studenta w celu weryfikacji hipotezy dotyczącej poziomów badanych cech w obu grupach. Po drugie, przy pomocy pakietu statystycznego LISREL 8.72 oraz środowiska statystycznego R (R Development Core Team, 2008) przetestowano szereg modeli równań strukturalnych dotyczących: (1) ekwiwalencji mierzonych konstruktów oraz (2) głównego modelu strukturalnego testującego HKD.

Przed przygotowaniem modelu usunięto z bazy danych przypadki zawierające braki danych, przypadki odstające i zaburzające wielozmiennową normalność rozkładu. Braki danych nie przekroczyły 1% i zostały uzupełnione przy pomocy analizy regresji. Następnie przetestowano modele pomiarowe kolektywizmu, indywidualizmu, akceptacji rodzicielskiej, odrzucenia oraz przywiązania – najpierw w rozwiązaniu skumulowanym, potem zaś oddzielnie w próbie polskiej i niemieckiej (por. *Narzędzia pomiarowe*). W pierwszym kroku posłużono się eksploracyjną oraz confirmacyjną analizą czynnikową (CFA), dążąc do uzyskania akceptowalnych parametrów dobroci dopasowania modeli pomiarowych i potwierdzenia inwariancji konfiguralnej. Następnie sprawdzono inwariancję metryczną modeli pomiarowych oraz usunięto pytania problematyczne. W końcu celem zbudowania możliwego do oszacowania modelu przeprowadzono parcelowanie pytań skal przy pomocy metody równowagi item–konstrukt (*item-to-construct balance*; Little, Cunningham, Shahar, Widaman, 2002), uzyskując po trzy wskaźniki obserwowalne każdej zmiennej latentnej.

Ostatecznie zbudowano model teoretyczny zaprezentowany na rysunku 1, który został przetestowany w schemacie wielogrupowym w zakresie zmian indeksu dobroci dopasowania poprzez analizę serii modeli zagnieżdżonych

Ind – indywidualizm matek, Kol – kolektywizm matek, Odrzuc. – odrzucenie rodzicielskie matek, Akcept. – akceptacja rodzicielska matek, Nieufn. prz. dz. i Nu – nieufność przywiązaniowa dziecka, mWiek – wiek matek, e – wariancja błędu.

Rysunek 1. Model teoretyczny relacji pomiędzy wartościami socjalizacyjnymi, zachowaniami rodzicielskimi oraz przywiązaniem nastolatka.

w modelu nierestrykcyjnym. Pierwsza seria modeli testowała niezmiennosc modeli pomiarowych (parceli). W sytuacji wykrycia braku niezmiennosci wskaźników pomiarowych przyjęto za Byrne, Shavelsonem i Muthénem (1989) zasadę dopuszczalności częściowej ekwiwalencji, jeżeli wskaźniki nieekwiwalentne pozostają w mniejszości.

Następna grupa modeli zagnieżdżonych testowała ścieżki strukturalne modelu. Na tej podstawie zbudowano i przetestowano model finalny HKD z restrykcjami dotyczącymi jedynie ścieżek identycznych w obu grupach. Ostatni model badał ekwiwalencję reszt pomiarowych, który jednak nie jest niezbędnym wstępnym warunkiem dalszego wnioskowania o różnicach/podobieństwach międzygrupowych (van de Vijver, Leung, 1997). Model zaprezentowany na rysunku 1 został przeanalizowany dwukrotnie, w jednym przypadku zmienną endogeniczną było unikanie (model A), w drugim niepokój przywiązaniowy nastolatka (model B).

Poza zmiennymi głównymi kontrolowano również trzy zmienne uboczne: status ekonomiczny rodziny, poziom wykształcenia matek oraz ich wiek. W celu sprawdzenia ich znaczenia w modelu najpierw sprawdzono przy pomocy analizy regresji ich istotność statystyczną w wyjaśnianiu zmienności wartości i zachowań rodzicielskich matek oraz przywiązania dziecka. Spośród nich tylko wiek matki był istotnym predyktorem odrzucenia rodzicielskiego. W związku z tym jedynie wiek matek został włączony do testowanego w niniejszym badaniu modelu strukturalnego.

Narzędzia pomiarowe

Wszystkie zastosowane narzędzia zostały przetłumaczone z języka angielskiego na język polski i następnie zwrótnie przetłumaczone na język angielski.

Kolektywizm–indywidualizm. Do pomiaru tych wartości posłużono się skróconą wersją skali Schwartza i Bilsky'ego (1990), służącą do oceny wartości w różnych krajach i kulturach. Skala składa się z 13 pytań, w ramach których badany miał oszacować na pięciostopniowej skali, jak bardzo każda z wymienionych wartości jest dla niego ważna. Stopnie skali stanowiły kontinuum od *w ogóle nieważna* (1) do *bardzo ważna* (5), ze stopniem neutralnym *średnio ważna* (3). Spośród puli pytań sześć zostało przygotowanych do badania kolektywizmu (np. szacunek dla rodziców i osób starszych, obowiązek, bycie miłym), siedem zaś pytań – indywidualizmu (np. ekscytujące życie, przyjemność, kreatywność–bycie wyjątkowym). Celem zachowania ekwiwalencji konfiguralnej usunięto dwa najbardziej problematyczne pytania.

Finalnie parametry dobroci dopasowania dwuczynnikowego modelu w obu grupach były na akceptowalnym poziomie ($\chi^2 = 120,56$ [65]; $p < 0,001$; RMSEA = 0,06; CFI = 0,96; Hu, Bentler, 1999), podobnie jak rzetelność podskal w grupie polskiej (α równe 0,72 dla indywidualizmu i 0,70 dla kolektywizmu) oraz niemieckiej (α równe 0,67 dla indywidualizmu i 0,71 dla kolektywizmu).

Zachowania rodzicielskie. W celu ich oceny wykorzystano skalę *The Parental Acceptance–Rejection Questionnaire* (PARQ) w skróconej wersji Shermana i Donovana (1991). Dane dotyczące akceptacji dziecka przez matkę zebrano od matek i ich nastoletnich dzieci, dane zaś dotyczące odrzucenia przez matkę zgromadzono tylko przy wykorzystaniu raportów dzieci. Na skalę akceptacji składa się 10 pytań dotyczących akceptujących zachowań matki (np. „szanuję punkt widzenia dziecka”, „sprawiam, że moje dziecko czuje się chciane i kochane”), na skalę zaś odrzucenia – osiem pytań oceniających wrogość matki wobec dziecka (np. „moja matka robi wszystko, żeby mnie zranić”). Respondenci określali swoje doświadczenia w relacji z matką/dzieckiem na czterostopniowej skali, od *prawie nigdy nie jest prawdziwe* (1) do *prawie zawsze jest prawdziwe* (4). Celem zachowania ekwiwalencji konfiguralnej usunięto dwa pytania, uzyskując akceptowalne wskaźniki dopasowania modelu na poziomie $\chi^2 = 53,70$ (18); $p < 0,001$; RMSEA = 0,07. Rzetelność obu podskal była satysfakcjonująca w obu grupach, osiągając wskaźnik α w wysokościach 0,89 dla akceptacji i 0,79 dla odrzucenia w grupie polskiej oraz 0,62 dla akceptacji i 0,77 dla odrzucenia w grupie niemieckiej.

Przywiązanie. Do pomiaru przywiązania wykorzystano skalę *Adult Attachment Scale* autorstwa Collinsa i Read (1990), zaadaptowaną do pomiaru generycznego przywiązania (oceniającego nie relację przywiązaniową w diadzie, lecz jakość zgeneralizowanego wewnętrznego modelu roboczego przywiązania wobec osób bliskich). Skala posiada pięciostopniowy format odpowiedzi stanowiący kontinuum od *zdecydowanie się nie zgadzam* (1) do *zdecydowanie się zgadzam* (5), ze stopniem neutralnym *nie mam zdania* (3). Pomimo tego, że autorzy wyodrębnili trzy czynniki skali: *bliskość* (np. zachowywanie spokoju, gdy ktoś chce się do mnie zbliżyć, dobre samopoczucie, będąc blisko z innymi), *niepokój* (np. obawa przed porzuceniem przez bliską osobę) oraz *zależność* (np. pewność, czy inni będą przy mnie, gdy będę tego potrzebować, łatwość zaufania innym), dalsze badania z jej użyciem wykazały problemy z utrzymaniem trójczynnikowej struktury (por. Lubiewska, van de

Vijver, w recenzji), wskazując również w tym badaniu raczej na dwuczynnikowe rozwiązanie ze skumulowaną podskalą bliskości i zależności. Treść pytań tej podskali przy nierekodowanej formie wskazuje na unikanie przywiązaniowe, w związku z czym nowa podskala została określona tym terminem. Usunięcie trzech pytań, które zaburzają strukturę skali, pozwoliło na osiągnięcie bardzo dobrych parametrów dopasowania modelu w podskali unikania [$\chi^2 = 430,31$ (24); $p < 0,001$; RMSEA = 0,04] oraz akceptowalnych w przypadku podskali niepokoju [$\chi^2 = 65,15$ (24); $p < 0,001$; RMSEA = 0,08]. Rzetelność obu podskal mierzona wskaźnikiem α była satysfakcjonująca i wynosiła 0,79 dla unikania i 0,79 dla niepokoju w grupie polskiej oraz 0,80 dla unikania i 0,74 dla niepokoju przywiązaniowego w grupie niemieckiej.

Zmienne kontrolowane. Poza wiekiem matek uwzględniono także poziom ich wykształcenia, mierzony liczbą lat nauki, oraz status ekonomiczny rodziny. Ten ostatni został oszacowany przy pomocy pytania skierowanego do matek, wymagającego określenia statusu ekonomicznego jej rodziny w porównaniu z innymi rodzinami. Format odpowiedzi był pięciostopniowy, od *niski* (1) do *wysoki* (5).

WYNIKI BADAŃ

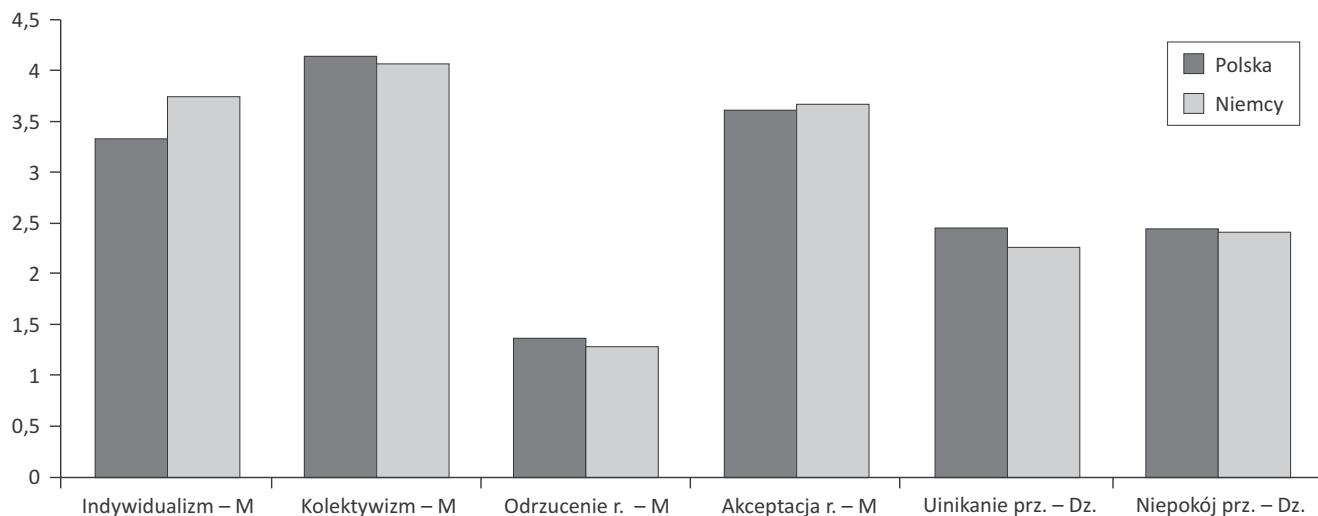
Kultura jako moderator poziomu wartości socjalizacyjnych i zachowań rodzicielskich

W celu weryfikacji hipotez dotyczących poziomu badanych cech w obu grupach przeprowadzono analizę różnic średnich przy pomocy testu *t*-Studenta. Wyniki

zobrazowane na rysunku 1 i opisane poniżej ukazują istotne statystycznie różnice międzykulturowe.

Po pierwsze, zgodnie z oczekiwaniami poziom indywidualizmu matek niemieckich okazał się istotnie wyższy aniżeli jego poziom u matek polskich [odpowiednio $M = 3,74$; $SD = 0,48$ vs. $M = 3,33$; $SD = 0,59$; $t(882) = 10,53$; $p < 0,001$; $d = 0,71$]. Poziom kolektywizmu matek nie był istotnie różny w Polsce ($M = 4,19$; $SD = 0,49$) i w Niemczech [$M = 3,74$; $SD = 0,48$; $t(883) = -1,50$; $p < 0,50$; $d = 0,10$]. Po drugie, wbrew oczekiwaniom wykryto istotnie wyższy poziom akceptacji rodzicielskiej u matek niemieckich ($M = 3,74$; $SD = 0,21$) w porównaniu z polskimi [$M = 3,67$; $SD = 0,34$; $t(880) = 3,77$; $p = 0,001$; $d = 0,25$]. Odwrotną relację wykazano w zakresie odrzucenia rodzicielskiego, które było wyższe w Polsce ($M = 1,42$; $SD = 0,54$) w porównaniu z Niemcami [$M = 1,28$; $SD = 0,38$; $t(882) = -4,62$; $p < 0,001$; $d = 0,31$].

Ostatnim, również nieoczekiwanym wynikiem okazał się niższy poziom unikania przywiązaniowego nastolatków niemieckich ($M = 2,28$; $SD = 0,71$) w porównaniu z polskimi [$M = 2,53$; $SD = 0,73$; $t(882) = -5,07$; $p < 0,001$; $d = 0,34$]. Unikanie było przy tym istotnie niższe od niepokoju tylko wśród niemieckich [$t(882) = 4,03$; $p < 0,001$; $d = 0,27$], nie polskich nastolatków [$t(882) = 0,61$; $p < 0,15$; $d = 0,04$]. Porównanie średnich poziomów obu wymiarów na rysunku 2 wskazuje wyraźnie na to, że to poziom unikania przywiązaniowego jest istotnie niższy wśród niemieckich nastolatków w porównaniu z resztą średnich poziomów przywiązania

Rysunek 2. Poziom średnich arytmetycznych wartości socjalizacyjnych i zachowań rodzicielskich matki (M) oraz wymiarów przywiązania dziecka (Dz.) w Polsce i w Niemczech.

w obu grupach. Niepokój przywiązaniowy nastolatków nie był istotnie różny w Polsce ($M = 2,43$; $SD = 0,80$) i w Niemczech [$M = 2,42$; $SD = 0,68$; $t(882) = -0,22$; $p < 1,00$; $d = 0,01$].

Kultura jako moderator znaczenia wartości socjalizacyjnych dla zachowań rodzicielskich i przywiązania

W tej części badania przetestowano ekwiwalencję narzędzi pomiarowych oraz moderacyjną rolę kultury dla relacji pomiędzy: wartościami socjalizacyjnymi–zachowaniami rodzicielskimi i wartościami socjalizacyjnymi–przywiązaniem nastoletniego dziecka (HKD).

Najpierw przetestowano parcelowe modele pomiarowe w zakresie ich ekwiwalencji (niezmienności) w obu badanych grupach. Modelem bazowym, w ramach którego konstruowano modele zagnieżdżone, był model nierestrykcyjny (por. tabele 2.1 i 2.2). Oba modele wykazały

podobne wskaźniki dopasowania do danych (RMSEA = 0,041 dla modelu A oraz RMSEA = 0,042 dla modelu B). Pomimo istotności statystycznej χ^2 , które jest podatne na wielkość próby (van de Vijver, Leung, 1997), pozostałe wskaźniki dobroci dopasowania wskazują na to, że oba modele dobrze wyjaśniają relacje pomiędzy zmiennymi.

W pierwszym modelu zagnieżdżonym (1a w tabelach 2.1 i 2.2) narzucono restrykcje niezmienności metrycznej wszystkich skal pomiarowych. Efektem tego było istotne pogorszenie dobroci dopasowania modelu (w modelu A: $\Delta\chi^2 = 22,14$; $p < 0,01$; w modelu B: $\Delta\chi^2 = 21,73$; $p < 0,01$), wskazujące na problemy z ekwiwalencją w obrębie skal pomiarowych. Celem wykrycia źródła problemu przetestowano pięć modeli zagnieżdżonych narzucających restrykcje na poszczególne modele pomiarowe. Spośród nich skale *indywidualizmu* (w modelu A: $\Delta\chi^2 = 6,78$; $p < 0,05$; w modelu B: $\Delta\chi^2 = 7,17$;

Tabela 2.1

Multigrupowy SEM: model A z unikaniem przywiązaniowym nastolatka jako zmienną endogeniczną

Model A	df	χ^2	χ^2/df	RMSEA	CFI	SRMR	AIC	$\Delta\chi^2$	Δdf
Model bazowy: Nierestrykcyjny	187	323,36***	1,73	0,041	0,967	0,054	493,360	–	–
Model 1a: Restrykcje wag pomiarowych	197	345,50***	1,75	0,044	0,959	0,060	513,502	22,14**	10
Model 1b: Częściowe restrykcje wag pomiar.	195	336,64***	1,72	0,041	0,965	0,055	492,641	13,28	8
Model 2.1: (A) Kol → Akce	196	346,53***	1,77	0,041	0,964	0,056	494,756	9,89***	1
Model 2.2: (B) Kol → Odrz	196	343,14***	1,75	0,042	0,964	0,057	497,141	6,50**	1
Model 2.3: (C) Kol → aUnik	196	340,02***	1,73	0,041	0,964	0,056	497,106	3,38 ⁺	1
Model 2.4: (D) Ind → Akce	196	337,96***	1,72	0,041	0,965	0,055	491,960	1,32	1
Model 2.5: (E) Ind → Odrz	196	338,33***	1,73	0,041	0,965	0,056	492,326	1,69	1
Model 2.6: (F) Ind → aUnik	196	340,61***	1,74	0,041	0,964	0,056	494,608	3,97*	1
Model 2.7: (G) Akce → aUnik	196	338,64***	1,73	0,041	0,965	0,055	492,640	2,00	1
Model 2.8: (H) Odrz → aUnik	196	341,37***	1,74	0,041	0,964	0,057	495,369	4,73*	1
Model 2.9: (I) mWiek → Odrz	196	344,48***	1,76	0,042	0,963	0,058	498,478	7,84**	1
Model 2.10: (J) Kol ↔ Ind	196	337,13***	1,72	0,041	0,965	0,056	491,130	0,49	1
Model 2.11: (K) Akce ↔ Odrz	196	338,41***	1,73	0,041	0,964	0,056	492,409	1,77	1
Model 3: Finalny	200	344,65***	1,72	0,041	0,964	0,057	490,651	8,01	5
Model 4: Model 3 + reszty pomiarowe	215	465,25***	2,16	0,052	0,941	0,068	581,250	128,61***	20

Kol – kolektywizm matki; Ind – indywidualizm matki; Odrz – poczucie odrzucenia przez matkę; Akce – akceptacja dziecka deklarowana przez matkę; aUnik – generyczne unikanie przywiązaniowe nastolatka; mWiek – wiek matek.

⁺ $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela 2.2
Multigrupowy SEM: model B z niepokojem przywiązaniowym nastolatka jako zmienną endogeniczną

Model B	df	χ^2	χ^2/df	RMSEA	CFI	SRMR	AIC	$\Delta\chi^2$	Δdf
Model bazowy: Nierestrykcyjny	187	327,48***	1,75	0,042	0,967	0,053	495,480	-	-
Model 1a: Restrykcje wag pomiarowych	197	349,21***	1,77	0,045	0,960	0,059	511,210	21,73**	10
Model 1b: Częściowe restrykcje wag pomiar.	195	341,80***	1,75	0,042	0,965	0,054	494,799	14,32	8
Model 2.1: (A) Kol → Akce	196	346,24***	1,77	0,042	0,964	0,056	500,238	4,44*	1
Model 2.2: (B) Kol → Odrz	196	348,39***	1,78	0,042	0,964	0,057	502,392	6,59**	1
Model 2.3: (C) Kol → aNiep	196	345,41***	1,76	0,042	0,964	0,056	500,413	3,61 ⁺	1
Model 2.4: (D) Ind → Akce	196	343,20***	1,75	0,042	0,964	0,054	497,203	1,40	1
Model 2.5: (E) Ind → Odrz	196	343,86***	1,75	0,042	0,964	0,055	497,857	2,06	1
Model 2.6: (F) Ind → aNiep	196	342,85***	1,75	0,042	0,965	0,055	496,851	1,05	1
Model 2.7: (G) Akc → aNiep	196	343,77***	1,75	0,042	0,964	0,055	497,769	1,97	1
Model 2.8: (H) Odrz → aNiep	196	343,04***	1,75	0,042	0,965	0,055	497,043	1,24	1
Model 2.9: (I) mWiek → Odrz	196	350,73***	1,79	0,043	0,963	0,058	504,726	8,93**	1
Model 2.9: (I) Kol ↔ Ind	196	342,36***	1,75	0,041	0,965	0,055	496,356	0,56	1
Model 2.9: (J) Akce ↔ Odrz	196	343,84***	1,75	0,042	0,964	0,055	497,844	2,04	1
Model 3: Finalny	200	352,24***	1,76	0,041	0,964	0,058	494,241	10,44	10
Model 4: Model 3 + reszty pomiarowe	215	463,10***	2,15	0,051	0,937	0,068	575,105	121,30***	20

Kol – kolektywizm matki; Ind – indywidualizm matki; Odrz – poczucie odrzucenia przez matkę; Akce – akceptacja dziecka deklarowana przez matkę; aUnik – generyczne unikanie przywiązaniowe nastolatka; aNiep – generyczny niepokój przywiązaniowy nastolatka; mWiek – wiek matek.

⁺ $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

$p < 0,05$) oraz akceptacji (w modelu A: $\Delta\chi^2 = 12,85$; $p < 0,01$; w modelu B: $\Delta\chi^2 = 13,57$; $p < 0,001$) wykazały istotne problemy dotyczące braku niezmienności metrycznej. Uwolnienie po jednej ścieżce pomiarowej w obrębie trzech obserwowalnych wskaźników konstruktów pozwoliło na utrzymanie dobrych parametrów ekwiwalencji metrycznej obu skal w warunkach ich częściowej niezmienności. Model 1b w tabelach 2.1 i 2.2, zakładający uwolnienie dwóch opisanych ścieżek, wykazał poprawę obu modeli w zakresie wskaźnika kryterium informacyjnego AIC (Akaike, 1987), wskazując na wzrost oszczędności (parsymoniczności) modelu z narzuconymi restrykcjami dotyczącymi skal pomiarowych.

Następnym krokiem analizy danych było przetestowanie (nie)zmienności ścieżek strukturalnych w obu modelach celem weryfikacji hipotezy HKD. W zakresie obu modeli A i B relatywnie najsilniejszy efekt moderacyjny dotyczył ścieżek A, B, I oraz F, testujących znaczenie kolektywizmu i indywidualizmu matki dla poziomu jej

akceptacji i odrzucenia rodzicielskiego oraz jej wieku dla odczuwanego przez dziecko poziomu odrzucenia rodzicielskiego. Dokładne różnice parametrów pomiarowych modeli nierestrykcyjnych w Polsce i w Niemczech, pokazane w tabelach 3.1 i 3.2, ujawniły, że kolektywizm u polskich matek obniża u nich poziom odrzucenia rodzicielskiego oraz podwyższa akceptację wobec własnego dziecka niezależnie od kryterialnego wymiaru przywiązania dziecka (w obu modelach dla odrzucenia: parametr = $-0,15$; $p < 0,001-0,01$; oraz dla akceptacji: parametr = $0,21$; $p < 0,001$). Zależność ta nie występuje w grupie matek niemieckich (dla odrzucenia: parametr = $0,06$; p n.i.; oraz dla akceptacji: parametr = $0,09$; p n.i.), co potwierdza HKD.

Jeden z najsilniejszych efektów moderacyjnych kultury wykryty w niniejszym badaniu dotyczy znaczenia wieku matki dla odczuwanego przez nastolatka poziomu odrzucenia rodzicielskiego (w obu modelach: $\Delta\chi^2 = 7,84$ oraz $8,93$; $p < 0,01$). Dokładnie: im starsza matka, tym

Tabela 3.1
Parametry bazowego modelu A w grupach polskiej i niemieckiej

	Polska (N = 569)			Niemcy (N = 305)		
	Parametr	SE	Wystandard.	Parametr	SE	Wystandard.
Ścieżki:						
(A) Kol → Akce	0,21***	0,05	0,26	0,09	0,05	0,11
(B) Kol → Odrz	-0,15***	0,07	-0,15	0,06	0,09	0,06
(C) Kol → aUnik	-0,10	0,09	-0,08	0,15	0,12	0,13
(D) Ind → Akce	0,07	0,04	0,10	0,10*	0,06	0,16
(E) Ind → Odrz	-0,01	0,05	-0,01	-0,09	0,10	-0,11
(F) Ind → aUnik	0,03	0,07	0,02	-0,16*	0,14	-0,14
(G) Akce → aUnik	0,14	0,13	0,08	-0,06	0,31	-0,03
(H) Odrz → aUnik	0,50***	0,10	0,36	0,22 ⁺	0,15	0,16
(I) mWiek → Odrz	0,00	0,00	0,00	-0,02***	0,00	-0,19
aUnik1	1		0,73	1		0,73
aUnik2	10,03***	0,07	0,79	1,01***	0,09	0,78
aUnik3	1,03***	0,07	0,74	1,05***	0,09	0,75
Akce1	1		0,66	1		0,66
Akce2	0,83***	0,07	0,64	0,97***	0,17	0,74
Akce3	0,99***	0,08	0,72	0,57***	0,12	0,41
Odrz1	1		0,75	1		0,75
Odrz2	1,03***	0,10	0,62	0,93***	0,13	0,56
Odrz3	0,73***	0,07	0,60	0,72***	0,09	0,60
Ind1	1		0,71	1		0,71
Ind2	0,91***	0,11	0,60	1,23***	0,02	1,01
Ind3	0,55***	0,07	0,47	0,58***	0,10	0,50
Kol1	1		0,73	1		0,73
Kol2	0,73***	0,08	0,62	0,98***	0,12	0,83
Kol3	0,74***	0,10	0,42	1,01***	0,13	0,58
Kowariancje:						
(I) Kol ↔ Ind	0,07***	0,02	0,28	0,08***	0,02	0,32
(J) Akce ↔ Odrz	-0,06***	0,04	-0,31	-0,20***	0,05	-0,20

ciąg dalszy tabeli 3.1 na następnej stronie

ciąg dalszy tabeli 3.1 z poprzedniej strony

	Polska (N = 569)			Niemcy (N = 305)		
	Parametr	SE	Wystandard.	Parametr	SE	Wystandard.
Wariancje błędu:						
e1	0,41***	0,04	0,49	0,35***	0,04	0,42
e2	0,32***	0,03	0,44	0,22***	0,03	0,29
e3	0,42***	0,04	0,51	0,29***	0,04	0,34
e4	0,13***	0,01	0,54	0,13***	0,01	0,58
e5	0,10***	0,01	0,62	0,08***	0,01	0,46
e6	0,12***	0,01	0,60	0,09***	0,01	0,45
e7	0,14***	0,01	0,43	0,16***	0,02	0,40
e8	0,41***	0,03	0,67	0,35***	0,03	0,56
e9	0,26***	0,02	0,79	0,12***	0,01	0,36
e10	0,29***	0,04	0,53	0,24***	0,02	0,44
e11	0,44***	0,04	0,69	0,13***	0,05	0,14
e12	0,33***	0,02	0,85	0,24***	0,02	0,62
e13	0,18***	0,03	0,43	0,22***	0,03	0,53
e14	0,16***	0,02	0,53	0,15***	0,02	0,49
e15	0,60***	0,04	0,88	0,40***	0,04	0,58

Kol – kolektywizm matki; Ind – indywidualizm matki; Odrz – poczucie odrzucenia przez matkę; Akce – akceptacja dziecka deklarowana przez matkę; aUnik – generyczne unikanie przywiązaniowe nastolatka; aNiep – generyczny niepokój przywiązaniowy nastolatka; mWiek – wiek matek.

+ $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

niższy jest poziom odrzucenia rodzicielskiego deklarowany przez niemieckich nastolatków (parametr = -0,02; $p < 0,001$). Efekt ten nie występuje w Polsce (parametr = 0,00; p n.i.).

Niestety wbrew zakładanej hipotezie nie udało się jednoznacznie potwierdzić większego znaczenia indywidualizmu dla zachowań rodzicielskich w grupie matek niemieckich (ścieżki D i E). Pomimo braku istotnej zmiany indeksów dobroci dopasowania modelu przy narzuceniu restrykcji na ścieżki pomiędzy indywidualizmem i zachowaniami rodzicielskimi ($\Delta\chi^2 = 1,32-2,06$; p n.i.) analiza wielkości różnic parametrów ścieżek strukturalnych wskazała na trend w zakresie występowania oczekiwanych różnic kulturowych (por. ścieżka D w tabelach 3.1 i 3.2). Dokładnie: indywidualizm okazał się w sposób istotny wpływać na akceptację rodzicielską w Niemczech (w modelach A i B: parametr = 0,10; $p < 0,05$), pozostając nieistotnym w Polsce (w modelach A i B: parametr = 0,07; $p < 0,15$).

Zgodnie z przypuszczeniami kultura również okazała się nie tylko moderatorem zachowań rodzicielskich, ale także czynnikiem mającym znaczenie dla rozwoju przywiązania nastolatka (w modelach 2.3 i 2.6: od $\Delta\chi^2 = 1,05$; p n.i. do $\Delta\chi^2 = 4,73$; $p < 0,05$). Ujawniono tutaj, że w Niemczech indywidualizm matek wyjaśnia w sposób umiarkowany unikanie przywiązaniowe nastolatków (w modelu A: $\Delta\chi^2 = 3,97$; $p < 0,05$; w modelu A w tabeli 3.1: parametr = -0,16; $p < 0,05$). Wpływ ten jest specyficzny tylko dla unikania, nie dotycząc niepokoju przywiązaniowego niemieckiego nastolatka ($\Delta\chi^2 = 1,05$; p n.i.; parametr = 0,08; p n.i.) oraz nie występuje w polskich rodzinach (w modelach A i B parametry równe 0,03 oraz 0,01; p n.i.).

Ostatni moderacyjny efekt kultury w testowanym modelu jest na poziomie trendu istotności statystycznej i dotyczy znaczenia kolektywizmu dla unikania (w modelu A: $\Delta\chi^2 = 3,38$; $p < 0,10$) oraz niepokoju przywiązaniowego (w modelu B: $\Delta\chi^2 = 3,61$; $p < 0,10$). Szczegółowa

Tabela 3.2
Parametry bazowego modelu B w grupach polskiej i niemieckiej

Wagi ścieżek	Polska (N = 569)			Niemcy (N = 305)		
	Parametr	SE	Wystandard.	Parametr	SE	Wystandard.
Ścieżki:						
(A) Kol → Akce	0,21***	0,05	0,26	0,09	0,05	0,11
(B) Kol → Odrz	-0,15**	0,07	-0,15	0,06	0,08	0,06
(C) Kol → aNiep	-0,08	0,09	-0,05	0,16	0,12	0,12
(D) Ind → Akce	-0,07	0,04	0,12	0,10*	0,06	0,16
(E) Ind → Odrz	-0,08	0,06	0,01	-0,10	0,10	-0,11
(F) Ind → aNiep	-0,01	0,07	-0,01	-0,08	0,13	-0,07
(G) Akce → aNiep	0,16	0,14	0,09	-0,05	0,29	-0,03
(H) Odrz → aNiep	0,54***	0,09	0,37	0,39***	0,15	0,28
(I) mWiek → Odrz	0,00	0,00	0,00	-0,02***	0,00	-0,19
aNu1	1		0,77	1		0,77
aNu2	1,04***	0,07	0,78	1,02***	0,10	0,77
aNu3	0,98***	0,07	0,68	1,16***	0,11	0,81
Akce1	1		0,64	1		0,67
Akce2	0,83***	0,07	0,67	0,96***	0,17	0,73
Akce3	0,99***	0,08	0,72	0,56***	0,11	0,41
Odrz1	1		0,77	1		0,77
Odrz2	0,95***	0,09	0,59	0,94***	0,13	0,59
Odrz3	0,67***	0,07	0,57	0,74***	0,09	0,63
Ind1	1		0,60	1		0,71
Ind2	0,92***	0,11	0,47	1,30***	0,23	0,98
Ind3	0,56***	0,07	0,71	0,58***	0,10	0,49
Kol1	1		0,73	1		0,73
Kol2	0,73***	0,08	0,62	0,94***	0,12	0,82
Kol3	0,74***	0,10	0,42	1,00***	0,13	0,58
Kowariancje:						
(I) Kol ↔ Ind	0,08***	0,02	0,32	0,06***	0,02	0,24
(J) Akce ↔ Odrz	-0,05***	0,05	-0,35	-0,05***	0,04	-0,35

ciąg dalszy tabeli 3.2 na następnej stronie

ciąg dalszy tabeli 3.2 z poprzedniej strony

Wagi ścieżek	Polska (N = 569)			Niemcy (N = 305)		
	Parametr	SE	Wystandard.	Parametr	SE	Wystandard.
Wariancje błędu:						
e1	0,34***	0,03		0,26***	0,03	
e2	0,33***	0,03		0,32***	0,04	
e3	0,52***	0,04		0,36***	0,05	
e4	0,10**	0,01		0,13***	0,01	
e5	0,12***	0,01		0,08**	0,01	
e6	0,12***	0,01		0,08**	0,01	
e7	0,16***	0,02		0,16***	0,02	
e8	0,43***	0,03		0,34***	0,03	
e9	0,27***	0,02		0,12***	0,01	
e10	0,44***	0,04		0,13***	0,05	
e11	0,33***	0,02		0,24***	0,03	
e12	0,29***	0,04		0,24***	0,02	
e13	0,18***	0,03		0,22***	0,03	
e14	0,16***	0,02		0,15***	0,02	
e15	0,60***	0,04		0,39***	0,04	

Kol – kolektywizm matki; Ind – indywidualizm matki; Odrz – poczucie odrzucenia przez matkę; Akce – akceptacja dziecka deklarowana przez matkę; aUnik – generyczne unikanie przywiązaniowe nastolatka; aNiep – generyczny niepokój przywiązaniowy nastolatka; mWiek – wiek matek.

[†] $p < 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

analiza ścieżek (tabele 3.1 i 3.2) nie pozwala jednak na potwierdzenie istotnych różnic pomiędzy parametrami ścieżki w obu grupach (kolejno w modelach A i B, w próbie polskiej: parametry $-0,10$ oraz $-0,08$; p n.i.; w próbie niemieckiej: parametry $0,15$ oraz $0,16$; p n.i.). Ponadto badania ujawniły istotną rolę predykcyjną odrzucenia matki wobec przywiązania nastolatka niezależnie od kultury (w próbie polskiej: parametry $0,54$ oraz $0,50$; $p < 0,001$; w próbie niemieckiej: parametry $0,39$; $p < 0,001$ oraz $0,22$; $p < 0,10$). Akceptacja matki okazała się nie być istotnym predyktorem (nie)ufności przywiązaniowej nastolatka.

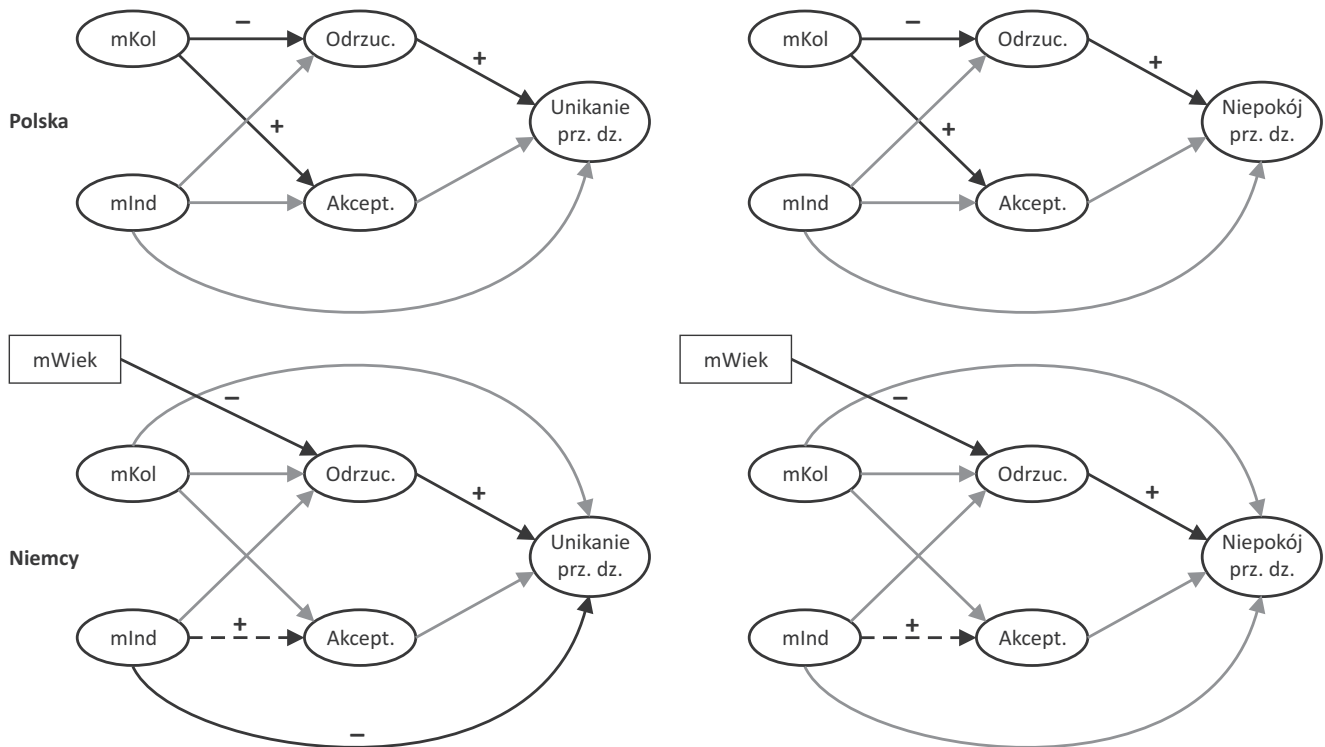
Rysunek 3 podsumowuje oraz obrazuje wykryte w niniejszym badaniu istotnie ścieżki strukturalne opisujące relacje pomiędzy wartościami socjalizacyjnymi kolektywizmu i indywidualizmu matek, ich wiekiem i zachowaniami rodzicielskimi oraz przywiązaniem nastoletniego dziecka w Polsce i w Niemczech. Na tej podstawie przetestowano ostatni zgnieźdzony model (model 3 w tabe-

lach 2.1 i 2.2), który uwzględnił częściowe restrykcje skal pomiarowych oraz ścieżek strukturalnych, które w sytuacji narzuconych restrykcji we wcześniejszych analizach nie wywołały zmiany parametrów dopasowania modelu.

Parametry dopasowania modeli finalnych (A i B) w porównaniu z modelami zakładającymi częściowe restrykcje wag pomiarowych (modele 1b) wskazują na wyraźną poprawę większości wskaźników dopasowania modelu. W szczególności wniosek ten dotyczy modelu A, w którym wskaźnik AIC znacznie obniżył swoją wartość, ukazując większą oszczędność (parsymoniczność) modelu finalnego.

DYSKUSJA

Głównym celem niniejszych badań była analiza dopasowania pomiędzy normatywną kulturą kraju a wzorcem wpływu kolektywistycznych i indywidualistycznych wartości wyznawanych przez matki na ich zachowania

mInd – indywidualizm matek, mKol – kolektywizm matek, Odrzuc. – odrzucenie rodzicielskie matek, Akcept. – akceptacja rodzicielska matek, Niepokój prz. dz. – niepokój przywiązaniowy dziecka, Unikanie prz. dz. – unikanie przywiązaniowe dziecka, mWiek – wiek matek.

Istotnie statystycznie wartości ścieżek strukturalnych: ciągłe strzałki dla p w zakresie 0,001–0,05; nieciągłe strzałki dla $p < 0,10$ oraz szare strzałki dla ścieżek nieistotnych statystycznie.

Rysunek 3. Finalny model relacji pomiędzy wartościami socjalizacyjnymi, zachowaniami rodzicielskimi oraz przywiązaniem nastolatka w Polsce i w Niemczech.

rodzicielskie oraz unikanie przywiązaniowe ich nastoletnich dzieci. W Niemczech oczekiwano zgodności pomiędzy indywidualizmem kultury a wpływem indywidualizmu matek na zachowania rodzicielskie i przywiązanie ich dzieci, w Polsce zaś spodziewano się większego znaczenia kolektywizmu. Przywiązanie rozumiano jako generyczną reprezentację umysłową własnego funkcjonowania w bliskich związkach.

Weryfikacja hipotezy dopasowania kulturowego (HKD)

Interpretując wyniki badań w kontekście HKD, należy podkreślić, że w rodzinach niemieckich potwierdzono występowanie dopasowania pomiędzy normatywnym kulturowo indywidualizmem a wpływem indywidualistycznej orientacji wartościującej matek na ich zachowania rodzicielskie. Należy jednak dodać, że dopasowanie to okazało

się raczej słabe. O wiele silniejsze dopasowanie stwierdzono pomiędzy kulturą a wpływem indywidualistycznej orientacji wartościującej niemieckich matek na unikanie przywiązaniowe nastoletników. Badania potwierdziły przy tym oczekiwany wyższy poziom indywidualizmu matek niemieckich w porównaniu z polskimi.

Ze względu na trwające przemiany społeczne oczekiwano, że w kulturze polskiej znaczenie kolektywizmu może być nadal silniejsze aniżeli indywidualizmu. Oczekiwano przy tym, że dopasowanie kulturowe może okazać się mniej widoczne aniżeli w Niemczech na skutek założonych międzypokoleniowych różnic pomiędzy znaczeniem kolektywizmu dla matek i znacznie bardziej indywidualistyczną orientacją ich nastoletnich dzieci. Wyniki badań wydają się wskazywać na to, że owa hipoteza została potwierdzona. Zasadnicza trudność w zakresie weryfikacji HKD w kulturze polskiej dotyczy

problemu z jednoznacznym opisem kultury. Nie jest ona bowiem ani wyraźnie kolektywistyczna, ani indywidualistyczna. Jest to kultura zmiany. Trudno weryfikować hipotezę dopasowania, nie dysponując jasnym wzorcem odniesienia dla potencjalnych porównań. Należy jednak pamiętać o tym, że większość kultur na świecie to właśnie kultury zmiany, stąd też wyniki niniejszych badań jawią się jako wartościowe.

Podsumowując uzyskane w rodzinach polskich wyniki, należy stwierdzić, że wskazują one zarówno na brak bezpośredniego znaczenia orientacji wartościującej matek dla przywiązania dziecka, jak i na silne dopasowanie pomiędzy tradycyjnymi w kulturze wartościami kolektywizmu matek i ich zachowaniami rodzicielskimi. Można wysunąć w tym zakresie hipotezę luki pokoleniowego dopasowania w kulturach transformacji, zgodnie z którą tradycyjne i prawdopodobnie mniej adaptacyjne wartości pokolenia starszego nie pełnią bezpośredniej funkcji regulacyjnej wobec rozwoju młodszego pokolenia.

Interpretując te wyniki, można się zastanawiać, dlaczego kolektywizm matek ma znaczenie tylko dla ich zachowań rodzicielskich, nie pozwala zaś przewidzieć niższego poziomu unikania przywiązanego dziecka, tak jak indywidualizm matek niemieckich. Przynajmniej dwie hipotezy wydają się tutaj możliwe. Po pierwsze, w kulturach bardziej kolektywistycznych środki wychowawcze mogą być koniecznym, a przez to silniejszym pasem transmisyjnym socjalizacji dziecka aniżeli wartości *per se*. Indywidualizm zaś pozwala na większą ekspresję siebie, która obok oddziaływań wychowawczych może stanowić dla dziecka bezpośredni, bardziej widoczny i akceptowany wzorzec do naśladowania. Po drugie, w relacji matka–dziecko ważne są nie tylko zachowanie i działania matki, potrzebna jest także akceptacja działań ze strony dziecka (Trommasdorff, 2009). Odwołując się ponownie do zakładanej w przypadku Polski rozbieżności pomiędzy orientacją wartościującą matek i dzieci, można przypuszczać, że kolektywizm matek wzbudza opór nastolatków, blokując bezpośredni wpływ wartości kolektywistycznych matek na jakość przywiązania ich dzieci.

Podsumowując, należy stwierdzić, że niniejsze badania dostarczyły dowodów potwierdzających trafność HKD w zakresie socjalizacji i rozwoju przywiązania w rodzinie. Wykazano, że normatywna kultura jest swobodną matrycą dla wzorca wpływu zgodnej z nią orientacji wartościującej matki na jej zachowania rodzicielskie i przywiązanie nastoletnich dzieci. Ujawnienie odmiennych wzorców wpływu w Polsce i w Niemczech wzmacnia wnioskowanie w tym zakresie. Odnosząc wyniki do kultury transformacji, zaproponowano tezę luki pokoleniowego dopasowania, która wymaga jednak dalszej

weryfikacji. Ponadto ważnym dla praktyki wspierania rozwoju w rodzinie wnioskiem z niniejszych badań jest to, że normatywne wartości w każdej z badanych kultur wywołują efekty korzystne dla optymalnego rozwoju dziecka (wzrost akceptacji, obniżenie odrzucenia przez matkę). Wbrew powszechnemu przekonaniu o negatywnym znaczeniu indywidualizmu rodziców dla rozwoju dzieci niniejsze badania wykazują, że może on przyczynić się do pozytywnych efektów rozwojowych w kulturze indywidualistycznej, pozostając bez znaczenia w kulturze kolektywistycznej. Zmiany kultury w Polsce mogą zatem wkrótce współwystępować ze wzrostem pozytywnych skutków indywidualizmu rodziców.

Międzykulturowe różnice w zachowaniach rodzicielskich

Wbrew oczekiwaniom niniejsze badania ujawniły różnice w strategiach wychowawczych matek polskich i niemieckich. Matki polskie przejawiały niższy poziom akceptacji dziecka oraz nieco wyższy poziom odrzucenia aniżeli matki niemieckie. Wynik ten nie był oczekiwany, zważywszy na wcześniejsze badania potwierdzające ten sam poziom akceptacji i ciepła rodzicielskiego w kulturach skrajnie kolektywistycznych i indywidualistycznych (Li i in., 2010). Różnica ta jest tym bardziej zaskakująca, że kultura polska może nadal być uważana za kulturę zmiany zmierzającą w kierunku wzorca indywidualistycznego, reprezentowanego np. przez Niemcy. Wynik ten, w połączeniu z niższym w Polsce indywidualizmem matek oraz wyższym wartościowaniem kolektywistycznych celów wychowawczych (por. tabela 1), zdaje się wskazywać na występowanie w Polsce bardziej autorytarnego aniżeli w Niemczech stylu wychowania.

Co więcej, w ocenie nastolatków matki niemieckie wraz z wiekiem przejawiały mniejszy poziom odrzucenia aniżeli matki polskie, u których wiek nie odgrywał żadnego znaczenia. Prawdopodobnie wynik ten jest markerem następnych, nierozwijanych tutaj różnic kulturowych. Możliwe wydaje się, że zachowania rodzicielskie zmieniają się wraz z wiekiem matki tylko w niemieckiej kulturze. Zmiana strategii wychowawczej uzależniona od wieku matki nie jest najwyraźniej normatywna w kulturze polskiej.

Międzykulturowe różnice w przywiązaniu

Niniejsze badania potwierdziły również, że unikanie w porównaniu z niepokojem jest wymiarem przywiązania relatywnie bardziej podatnym na oddziaływania kulturowe. Można nawet wysunąć tezę, że to unikanie zapewnia behawioralną podatność systemu przywiązanego na wymogi adaptacyjne wyznaczone przez otoczenie.

Ponadto wbrew oczekiwaniom ujawniono niski poziom unikania niemieckich nastolatków. Poziomy unikania i niepokoju u polskich oraz niepokoju u niemieckich nastolatków były od niego relatywnie wyższe. Interpretacja tego wyniku może być dwojaka. Po pierwsze, ponownie należy go odnieść do szybkich w ostatnich dekadach przemian kulturowych w Polsce i wynikającej z tego rozbieżności pomiędzy kolektywistycznymi wartościami matki i już mocno indywidualistycznymi, szczególnie w okresie adolescencji, wartościami preferowanymi przez dziecko. Redukcja dysonansu może w tej sytuacji opierać się u nastolatków na dystansowaniu wobec nadmiernej bliskości, wyrażonym poprzez wzrost unikania przywiązaniowego. Po wtóre, wynik ten może oznaczać, że niemiecki nastolatek w porównaniu z polskim nastolatkiem deklaruje relatywnie niskie unikanie bliskości z innymi, ponieważ definicja bycia zbyt blisko w Niemczech, gdzie rodzice promują autonomię w wychowaniu, prawdopodobnie nie oznacza tego samego co w nadal bardziej kolektywistycznej Polsce, gdzie bliskość rodziców może być odbierana jako bardziej intruzywna.

Znaczenie zachowań rodzicielskich matki dla przywiązania dziecka

Efekt wpływu zachowań rodzicielskich na jakość przywiązania dziecka jest jedynym kulturowo uniwersalnym wynikiem niniejszych badań. Odrzucenie przez matkę okazało się istotnym predyktorem unikania i niepokoju nastolatka w obu kulturach. Pomimo powszechnie znanej w literaturze tematu tezy dotyczącej znaczenia wrażliwości rodzicielskiej w kształtowaniu przywiązania (Bowlby, 1969) niniejsze badania wykazały, że poczucie odrzucenia przez matkę jest w analizowanym modelu najsilniejszym predyktorem ufności przywiązaniowej nastolatka. Poziom akceptacji okazał się nieistotny. Potwierdza to relatywnie nowy nurt badań nad znaczeniem nie pozytywnych, lecz negatywnych zachowań rodzicielskich (Berlin i in., 2008).

Interpretując ten wynik, należy również podkreślić, że akceptacja rodzicielska stanowi kulturowo promowane zachowanie w większości kultur. Jej źródłem zatem nie jest tylko i wyłącznie relacja z własnym dzieckiem, lecz także dominująca kultura. Odrzucenie zaś nie jest normatywne i jego obecność może być faktyczną oznaką emocjonalnej jakości relacji matka–dziecko. Jeżeli relacja ta ma charakter lękowy, to naturalną i ujawnioną w niniejszych badaniach konsekwencją jest nieufność przywiązaniowa dziecka oraz silny predykcyjny efekt odrzucenia.

Podsumowując jednym słowem wyniki niniejszych badań, należy sformułować tezę zakładającą, że wartości normatywne dla danej kultury, nawet jeżeli są odmienne

tak jak w Polsce i w Niemczech, niosą za sobą pozytywne efekty w zakresie rozwoju przywiązania nastoletnich dzieci. Trzeba jednak zaznaczyć, że kultury podlegają przemianom, które mają odmienną dynamikę w różnych krajach. W Polsce przebiegają one prawdopodobnie szybciej aniżeli w Niemczech.

Ograniczenia i mocne strony badań

Pomimo podjęcia nieczęsto realizowanej tematyki znaczenia HKD dla przebiegu procesów w rodzinie, w tym rozwoju ewolucyjnie uwarunkowanego przywiązania w paradygmacie międzykulturowym, niniejsze badania mają wyraźne ograniczenia. Po pierwsze, porównawcza analiza tylko dwóch kultur jest niewystarczająca do rzetelnego wnioskowania na temat różnic międzykulturowych. W dalszych badaniach warto byłoby zatem uwzględnić trzecią kulturę, najlepiej będącą w trakcie intensywnej zmiany społecznej, co pozwoliłoby na zweryfikowanie sformułowanych w niniejszym badaniu wniosków. Szczególnie wartościowe byłoby porównanie państw bloku postkomunistycznego, w tym wschodniej części Niemiec, z krajami zachodnimi. Po drugie, pomimo przekroczenia problemu jednego źródła danych w przypadku oceny zachowań rodzicielskich narzędzia odwołują się do samoopisu obciążonego wieloma ograniczeniami. Po trzecie, skale pomiarowe wykorzystane w badaniu nie osiągały najwyższych, a jedynie akceptowalne parametry. Zastosowanie narzędzi bardziej rzetelnych i z większą liczbą ekwiwalentnych wskaźników zwiększyłoby trafność predykcyjną wnioskowania. Ponadto założony i przetestowany w niniejszym badaniu model powinien uwzględnić pominięte tutaj zmienne kontrolowane, takie jak płeć dziecka, religijność czy też inne wymiary zachowań rodzicielskich, na przykład ważną kulturowo kontrolę rodzicielską. W końcu warto w dalszych badaniach poddać analizie bardziej indywidualne wskaźniki kolektywizmu–indywidualizmu, takie jak wartości rodzinne, niezależne–współzależne Ja czy cele socjalizacyjne rodziców. Pomimo tych ograniczeń niniejsze badania ukazują ogromne znaczenie w rozwoju emocjonalnym często pomijanej w badaniach psychologicznych kultury. Wykazano, że nie tylko zachowania rodzicielskie, lecz także uważane za biologicznie uwarunkowane i ponadkulturowe przywiązanie jest kształtowane przez kulturę.

LITERATURA CYTOWANA

- Akaike, H. (1987). Factor analysis and AIC. *Psychometrika*, 52, 317–322.
- Belsky, J. (2005). The developmental and evolutionary psychology of intergenerational transmission of attachment. W: C. S. Carter, L. Ahnert, K. E. Grossmann, S. B. Hrdy,

- M. E. Lamb, S. W. Porges, N. Sachser (red.), *Attachment and bonding. A new synthesis* (s. 169–198). Cambridge: MIT Press.
- Berlin, L. J., Zeanah, C. H., Lieberman, A. F. (2008). Prevention and intervention programs for supporting early attachment security. W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications* (s. 745–761). New York: The Guilford Press.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss* (t. 1). London: Hogarth.
- Byrne, B. M., Shavelson, R. J., Muthén, B. (1989). Testing for the equivalence of factor covariance and mean structures: The issue of partial measurement invariance. *Psychological Bulletin*, 105 (3), 456–466.
- Collins, N. L., Read, J. R. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644–663.
- Dwairy, M., Achoui, M. (2010). Parental control: A second cross-cultural research on parenting and psychological adjustment of children. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 16–22.
- Friedman, M., Rholes, W. S., Simpson, J., Bond, M., Diaz-Loving, R., Chan, C. (2010). Attachment avoidance and cultural fit hypothesis: A cross-cultural investigation. *Personal Relationships*, 17, 107–126.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Spangler, G., Suess, G., Unzner, L. (1985). Maternal sensitivity and newborns' orientation responses as related to quality of attachment in northern Germany. W: I. Bretherton, E. Walters (red.), *Growing points of attachment theory and research* (s. 233–256). Chicago: University of Chicago Press.
- Harwood, R. L., Miller, J. G., Irizarry, N. L. (1995). *Culture and attachment. Perceptions of the child in context*. London: The Guilford Press.
- Hofstede, G. (2012). Pobrano 12.03.2012 z: <http://geert-hofstede.com/poland.html>.
- Hu, L. T., Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit index in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Human Development Report (2011). Pobrano 21.03.2012 z: <http://hdr.undp.org/en/data/map/>.
- Ingelhart, R., Welzel, C. (2012). Pobrano 10.04.2012 z: http://www.worldvaluessurvey.org/index_findings.
- International Save the Children Alliance (2012). Pobrano 13.04.2012 z: <http://www.savethechildren.org>.
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Kagitcibasi, C., Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54, 317–337.
- Keller, H., Lamm, B. (2005). Parenting as the expression of sociohistorical time: The case of German individualization. *International Journal of Behavioral Development*, 29 (3), 238–246.
- Li, Y., Costanzo, P. R., Putallaz, M. (2010). Maternal socialization goals, parenting styles, and social-emotional adjustment among Chinese and European American young adults: Testing mediation model. *The Journal of Genetic Psychology*, 171 (4), 330–362.
- Little, T. D., Cunningham, W. A., Shahar, G., Widaman, K. F. (2002). To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits. *Structural Equation Modeling*, 9 (2), 151–173.
- Lubiewska, K. (2012). Attachment transmission across three generations in the context of socio-political transformation in Poland. *Cognition, Brain, Behavior: An Interdisciplinary Journal*, XVI (2), 213–239.
- Lubiewska, K. (2013). Intergenerational congruence of attachment: Limitations of findings. W: I. Albert, D. Ferring (red.), *Intergenerational relations: European perspectives on family and society* (s. 85–100). London: Policy Press.
- Lubiewska, K., van de Vijver, F. J. R. (w recenzji). Latent structure of attachment: evidences across samples and methods.
- Maccoby, E. E., Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. W: P. Mussen, E. M. Hetherington (red.), *Handbook of child psychology. Socialization, personality and social development* (s. 1–103). New York: Wiley.
- Oguri, M., Gudykunst, W. B. (2002). The influence of self construals and communication styles on sojourners' psychological and sociocultural adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 577–593.
- Oyserman, D., Coon, H. M., Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128, 3–72.
- R Development Core Team (2008). *R: A language and environment for statistical computing. R foundation for statistical computing*. Pobrano 17.06.2010 z: <http://www.R-project.org>.
- Reykowski, J. (1992). Kolektywizm i indywidualizm jako kategorie opisu zmian społecznych i mentalności. *Przegląd Psychologiczny*, 35, 147–173.
- Rohner, R. P. (2005). Parental acceptance-rejection theory. W: V. L. Bengtson, A. C. Acock, K. R. Allen, P. Dilworth-Anderson, D. M. Klein (red.), *Sourcebook of family theory & research* (s. 370–372). London: Sage.
- Rohner, E. C., Rohner, R. P., Roll, S. (1980). Perceived parental acceptance-rejection and children's reported behavioral dispositions. A comparative and intracultural study of American and Mexican children. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 11, 213–231.
- Rothbaum, F., Weisz, J., Pott, M., Miyake, K., Morelli, G. (2000). Attachment and culture: Security in the United States and Japan. *American Psychologist*, 55, 1093–1104.
- Sabatier, C., Mayer, B., Friedlmeier, M., Lubiewska, K., Trommsdorff, G. (2011). Religiosity, family orientation, and life satisfaction of adolescents in four countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42 (8), 1375–1393.
- Schwartz, S. H. (2009). Causes of culture: National differences in cultural embeddedness. W: A. Gari, K. Mylanos (red.), *Quod erat demonstrandum: From Herodotus' ethnographic journeys to cross-cultural research* (s. 1–12). Ateny: Pedio Books.

- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878–891.
- Schwarz, B., Mayer, B., Trommsdorff, G., Ben-Arieh, A., Friedlmeier, M., Lubiewska, K., Mishra, R., Peltzer, K. (2011). Does the importance of parent and peer relationships for adolescents' life satisfaction vary across cultures? *Journal of Early Adolescence*, 32 (1), 55–80.
- Schwarz, B., Schafermeier, E., Trommsdorff, G. (2005). Relations between value orientation, child-rearing goals, and parenting: A comparison of German and South Korean mothers. W: W. Friedlmeier, P. Chakkarath, B. Schwarz (red.), *Culture and human development: The importance of cross-cultural research for the social sciences* (s. 203–230). New York: Psychology Press.
- Sherman, B. R., Donovan, B. R. (1991). Relationship of perceived maternal acceptance-rejection in childhood and social support networks of pregnant adolescents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61, 103–113.
- Silbereisen, R. K. (2005). Social change and human development: Experiences from German unification. *International Journal of Behavioral Development*, 29 (1), 2–13.
- Sumer, N., Kagitcibasi, C. (2010). Culturally relevant parenting predictors of attachment security in Turkish context. W: P. Erdman, K. M. Ng (red.), *Attachment: Expanding the cultural connections* (s. 157–180). New York: Routledge.
- Tamis-LeMonda, C., Way, N., Hughes, D., Yoshikawa, H., Kalman, R. K., Niwa, E. Y. (2007). Parents' goals for children: The dynamic coexistence of individualism and collectivism in cultures and individuals. *Social Development*, 17 (1), 183–208.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism & collectivism*. Boulder, CO: Western Press.
- Trommsdorff, G. (2009). Intergenerational relations and cultural transmission. W: U. Schonpflug (red.), *Cultural transmission. Psychological, developmental, social, and methodological aspects* (s. 126–160). New York: Cambridge University Press.
- Trommsdorff, G., Nauck, B. (2005). *The value of children in cross-cultural perspective. Case studies from eight societies*. Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Tulviste, T., Mizera, L. (2010). Socialization values of mothers of Estonian preadolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 7 (3), 295–308.
- van de Vijver, F. J. R., Leung, K. (1997). *Methods and data analysis for cross-cultural research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- van IJzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387–403.
- Ward, C., Chang, W. C. (1997). "Cultural fit": A new perspective on personality and sojourner adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 21, 525–533.
- World Bank (2012). Pobrano 17.04.2012 z: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

Cultural fit hypothesis: The impact of individualism-collectivism on maternal parenting and adolescent attachment in Germany and Poland

Katarzyna Lubiewska

Institute of Psychology, Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz

ABSTRACT

The study investigated “cultural fit hypothesis” (CFH) focusing on attachment formation in families in Poland and Germany. The fit between normative country-culture, and the influence pattern of maternal individual-level collectivism-individualism and parenting on teen-offspring generic attachment, were analyzed in the study. Treating Germany as an individualistic culture, individual-level individualism of mothers was hypothesized to influence their parenting and teen attachment. Due to social change in Poland the same effect of collectivism was expected. Attachment avoidance was hypothesized to be more sensitive to culture-influence than anxiety. A total of $N = 569$ families (mothers, and their adolescent children) were interviewed in Poland, and $N = 305$ families in Germany. Attachment representation was assessed by AAS (Collins & Read, 1990), values by shortened scale of Schwartz & Bilsky (1990), and parenting by PARQ (Rohner et al., 1980) in shortened version. Multigroup SEM was implemented to test the hypothesis. Results confirmed hypotheses and evidenced CFH. Namely, the influence of maternal collectivism on her parenting was found in Poland, while the same although trend level influence of individualism in Germany. Individualism was found to influence directly teen attachment-avoidance in Germany. The results evidence that parental values normative for different cultures stimulate positive attachment security outcomes.

Keywords: *attachment, collectivism–individualism, cultural fit hypothesis*

Złożono: 3.08.2012

Złożono poprawiony tekst: 1.11.2012/22.02.2013

Zaakceptowano do druku: 2.03.2013